

УДК 910

Кисельов Ю.О.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманський національний університет садівництва

ДО ПРОБЛЕМИ ОСНОВНОГО ПОНЯТТЯ ГЕОГРАФІЇ

Висвітлено питання основного поняття в науці. Наголошено на труднощах, що виникали з визначенням основного поняття в історії географії. Обґрунтовано значення поняття «ландшафт» як основного в географії. Зауважено, що категорія ландшафту є однаково властивою природничій і суспільній географії.

Ключові слова: ландшафт, основне поняття науки, земна поверхня, геокосм, універсальність.

Освещён вопрос основного понятия в науке. Обращено внимание на трудности, возникавшие с определением основного понятия в истории географии. Обосновано значение понятия «ландшафт» как основного в географии. Замечено, что категория ландшафта в одинаковой мере свойственна естественной и общественной географии.

Ключевые слова: ландшафт, основное понятие науки, земная поверхность, геокосм, универсальность.

Kyselov Yu.O. TO THE ISSUE OF MAJOR CONCEPT OF GEOGRAPHY

The issue of the major concept in the science is discovered. It is accented on difficulties that were arising with the definition of the major concept in the history of geography. The significance of the concept "landscape" as the major concept in geography is grounded. It is marked that the category of landscape is immanent to the same degree for natural and social geography.

Key words: landscape, major concept of science, Earth surface, geocosmos, universality.

Постановка проблеми. Цілком доречним є твердження про те, що наукова дисципліна тоді стає самодостатньою наукою, коли сформулює, крім об'єкта й предмета, своє основне поняття, яким у математиці є *число*, у фізиці – *атом*, у хімії – *молекула*, у біології – *клітина* тощо. Питання основного поняття в географії залишається дискусійним через те, що будь-які матеріальні тіла є для неї лише окремими, частковими об'єктами, тоді як на рівні узагальнень ця наука переходить до дослідження абстрагованих категорій, які не піддаються безпосередньому сприйняттю органами чуттів та часом є недостатньо розмежованими з іншими поняттями. Однією з таких абстрагованих категорій географії є *ландшафт*.

Незважаючи на вже наявні спроби проголосити ландшафт основним поняттям географії, ця ідея тривалий час не здобувала підтримки й визнання в тих представників інших наук, які наполягають на суворій конкретиці. Тому вони й саму географію вважають наукою застарілою, такою, що віджила своє після ліквідації «білих плям» на карті світу. Відповідаючи скептикам, зазначимо, що, на нашу думку, не слабкістю,

а силою географії є її спроможність досліджувати як конкретні, так і абстрактні об'єкти. Саме ця її особливість є одним із чинників, які не лише утверджують її науковий статус, а й забезпечують їй одне з провідних місць у системі наук. Згадане поняття «ландшафт» є багатозначним, таким, що поєднує в собі як конкретні природні й антропогенні об'єкти, так і сукупність різних абстрактних уявлень та конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні чверть сторіччя виявились плідними на теоретико-географічну, зокрема теоретико-ландшафтознавчу, думку. Маємо на увазі насамперед праці В.М. Пащенко [7; 8], М.Д. Гродзинського [1], А.В. Мельника [4; 6], В.М. Петліна [9–12] та інших авторів. Знаковими рисами цих та інших публікацій був вихід за межі колись традиційного в радянському ландшафтознавстві геоконлексного підходу та утвердження поліваріантності ландшафтознавчих концепцій. Зокрема, порушувалось питання духовності ландшафту, акцентувалось на екологічних аспектах його буття, робилися спроби зіставити зміст поняття «ландшафт» із

близькими до нього (такими як «місце», «простір» тощо [1]).

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування поняття «ландшафт» як основного в географії.

Завдання статті є такими:

- надання характеристики проблеми основного поняття в науці;
- аналіз існуючих концепцій ландшафту;
- історичний огляд розвитку ідеї ландшафту;
- окреслення всепланетної континуальності ландшафтної структури земної поверхні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «ландшафт» існує понад 500 років, причому первісно воно мало вжиток у мистецтві (пізніше поступившись у цій сфері терміну «пейзаж», що перекладається українською мовою з французької так само, як і «ландшафт» із німецької), а вже згодом утвердилось у науці. Географами характеризується поняття стало активно використовуватись із початку ХІХ ст. (одним із першим понад 200 років тому його вжив Г. Гоммаер у праці «Внесок європейських держав у військову географію»). Варто зазначити, що впродовж ХІХ ст. під ландшафтом розумілася загальна картина місцевості без виділення будь-яких структурних одиниць; тобто це поняття позначало певну цілісність, принципову неподільність.

Цілковито інше трактування поняття «ландшафт» з'явилося на початку ХХ ст. в середовищі російської природничо-географічної школи. Одним із напрямів розвитку вчення В.В. Докучаєва про зони природи стало формулювання одним із його учнів – Л.С. Бергом – основ учення про ландшафт, який розумівся ним як матеріальна субстанція, що складається з декількох компонентів, які відрізняються за агрегатним станом речовини, і комплексів, диференціація яких відповідає відмінностям у природі цих компонентів на земній поверхні. Важливим критерієм виділення ландшафтів Л.С. Берг та його послідовники вважали наявність меж між ними.

Ландшафтознавчі ідеї Л.С. Берга розвивали Г.М. Висоцький, Л.Г. Раменський, Н.А. Солнцев та інші вчені. Вони вдосконалили теоретичну базу ландшафтознавства такою мірою, що в повоєнний час (після Другої світової

війни) дослідження природних ландшафтів майже повністю перейшли в регіональну й конструктивістську площину. Остання була пов'язана з тогочасними планами та проектами докорінного перетворення природи.

Наприкінці ХХ ст. ландшафтознавство могло б стати тупиковою гілкою географії, якби не дві нові тенденції, які саме в той час набули розвитку. По-перше, це екологізація науки, що цілком закономірно охопила географію. Зокрема, у ландшафтознавстві з'явилися нові напрями, що відразу стали його, за словами В.М. Пащенко, «ростовими бруньками»: *антропогенне ландшафтознавство* (на нашу думку, сама ця назва ще потребує уточнення), *екологічне ландшафтознавство* тощо. Варто зазначити, що в межах цих дисциплін виникли декілька концепцій, які заперечують одну одну в аспекті визнання окремих класів ландшафтів як антропогенних (і навіть існування антропогенних ландшафтів загалом). Маються на увазі, зокрема, концепції Ф.М. Мількова [5] та А.Г. Ісаченка [2], кожна з яких одержала розвиток у працях їхніх учнів. Ця дискусія не минула дотепер.

По-друге, це звернення деяких авторів (М.Д. Гродзинського [1], О.П. Ковальова [3] та інших) до початкового тлумачення ландшафту як загального вигляду місцевості, започаткованого, як ми вже згадували, Г. Гоммаєром та підтриманого одним із найвидатніших географів ХІХ ст. О. фон Гумбольдтом. Сьогодні різні бачення ландшафту добре співіснують, що, на нашу думку, свідчить про багатовимірність цього поняття, а отже, і про його центральне місце в географії.

Зауважимо, що поняття «ландшафт» ми вважаємо однаково притаманним як природничій, так і суспільній географії. Оскільки сьогодні практично не залишилося суто природних ландшафтів, будь-які їх антропогенні зміни є наслідками суспільної діяльності в геопросторі (який ми пропонуємо називати *геокосмосом* відповідно до одного з правил термінотворення, згідно з яким обидва корені складного слова мають бути позичені з однієї й тієї ж мови, у цьому разі – грецької), а отже, становлять інтерес для суспільної географії. Крім того, останнім часом набули поширення дослідження «культурного», «політичного»

ландшафту тощо. Відтак поняття «ландшафт» є універсальним, загальногеографічним.

Яке трактування не надавалося б цьому поняттю, незаперечним є факт різноманіття ландшафтів, а також наявність хоча б приблизних меж між ними. Власне, земна поверхня складається з безлічі ландшафтів, більшою чи меншою мірою змінених людиною. Тому ландшафт, на нашу думку, можна розуміти як елементарну одиницю земної поверхні. Хоча він, як відомо, не є горизонтально однорідним і поділяється на місцевості, урочища та фації (останні у свою чергу є елементарними структурними одиницями самого ландшафту), проте в масштабах усієї Землі геопросторів (геокоосмічні) підрозділи, нижчі за ландшафт, не відіграють ролі.

Є низка загальновідомих чинників диференціації ландшафтів: геологічна будова, рельєф, клімат, ґрунтовий покрив, рослинність, а також життєдіяльність людини, яка у своєму первісному варіанті сама прямо залежала від характеру ландшафту. Саме багатофакторністю виокремлення ландшафтів викликано їх різноманіття, а тому кожен із них являє собою своєрідну чарунку земної поверхні, на якій немає жодної ділянки, яку б не займав той чи інший ландшафт. Це стосується не лише суходолу, а й водних поверхонь, на яких сформувались акваландшафти (саме останні, а також ландшафти Антарктиди, внутрішніх районів Гренландії, пустель, крутосхилів тощо є умовно природними).

Висновки з проведеного дослідження. У своєму уявленні про ландшафт ми певною мірою поєднуємо його індивідуальне та типологічне трактування, саме таким чином підходячи до формулювання універсального тлумачення цієї справді основної для географії категорії.

Є всі підстави стверджувати, що ландшафт являє собою всепланетне явище – таке, що виконує організуючу роль у структурі земної поверхні, наповнюючи її зміст продуктами всієї повноти природних і зумовлених діяльністю людини процесів.

Подальші дослідження порушеної нами проблеми можуть полягати у формуванні поняттєво-термінологічної системи, вихідним поняттям якої є категорія «ландшафт».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту : в 2 т. / М.Д. Гродзинський. – К., 2005–2005. – Т. 2. – 2005. – 400 с.
2. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / А.Г. Исаченко. – М. : Высшая школа, 1991. – 366 с.
3. Ковалёв А.П. Ландшафт сам по себе и для нас / А.П. Ковалёв. – Х. : Бурун книга, 2009. – 930 с.
4. Мельник А.В. Екологічне ландшафтознавство / А.В. Мельник. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1997. – 230 с.
5. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 222 с.
6. Міллер Г.П. Ландшафтознавство: теорія і практика / Г.П. Міллер, В.М. Петлін, А.В. Мельник. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 172 с.
7. Пащенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства : [монографія] / В.М. Пащенко. – К., 1999. – 284 с.
8. Пащенко В.М. Землезнання. Методологія природничо-географічних наук / В.М. Пащенко. – К., 2000. – 320 с.
9. Петлін В.М. Синергетика ландшафту / В.М. Петлін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 205 с.
10. Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство / В.М. Петлін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 357 с.
11. Петлін В.М. Концепції сучасного ландшафтознавства / В.М. Петлін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 351 с.
12. Петлін В.М. Стратегія ландшафту / В.М. Петлін. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 288 с.